



## O'SMIRLIK DAVRIDA DEVIATSIYA VA XULQI OG'ISHISH HOLATLARINI PAYDO BO'LISH SABABLARI

*Jumanazarova Shoira Jangirovna*

*Xorazm viloyati Hazarasp tumani 26-maktab psixologi*

**Anotatsiya:** Deviatziya holatlarini keltirib chiqaruvchi omillar, ota-onalarning yo'l qo'yadigan ayrim xatolari .

**Kalit so'zlar:** Deviant xulq, o'smirlik davri, psixologik yondashuvlar, me'yordan og'ish

Psixologiyada o'smirlik davri o'tish bosqichi deb qaraladi. Yosh davrlari psixologiyasida o'tish bosqichi eng qiyin va murakkab davrdir. O'sish bosqichida bolalikdan kattalikka, bola xarakteridan yetuk inson bo'lib shakllanadigan o'ziga xos jarayonlar davriga o'tiladi. O'smirlik yoshida bolaning hayoti va faoliyati jiddiy o'zgaradi va uning psixikasi qayta shakllanadi; tengdoshlari bilan munosabatlarining yangi shakllari vujudga keladi. O'smirning jamiyatdagi mavqei, jamoadagi o'rni, holati almashinadi, unga kattalar yuqoriroq talablar qo'ya boshlaydilar. Bu yosh davrida jinsiy etilish faollashadi, biroq ijtimoiy shakllanish orqada qoladi. Bu esa jinsiy tarbiyada ijtimoiy-psixologik muammolarni vujudga keltiradi. O'smirlik yoshida bolada o'z-o'zini anglashga ehtiyoj paydo bo'ladi. "Men kimman?"- degan savolga javob izlaydi. Bolada shaxsiy qarash, mulohaza yuritish, o'z bahosini berish kabi xususiyatlar shakllanadi. Bu yoshda vaqtinchalik oila va maktabdan psixologik uzoqlashish holatlari ko'payadi. O'smir shaxsining shakllanishida tengdoshlarining ta'siri kuchayadi; o'zini erkin sezadi, uni hurmat qiladigan muhitni ko'proq xush ko'radi.



Bu yoshda o‘smirlarning kattalar, ayniqsa ota-onalari bilan muammoli vaziyatlari ko‘payadi. Olimlarning kuzatishlariga qaraganda, oiladagi “qahr-g‘azab” asosidagi munosabatlar bolalarni uydan bezdiradi. Uydan bezish, oila muhitini tan olmaslik o‘smirlarda oila muhitiga nisbatan deformatsiyalashuvni keltirib chiqaradi.

Natijada o‘smir oiladan tashqari ko‘cha muhitini o‘ziga ma’qul ko‘radi. Ko‘cha muhiti esa ba’zan kriminal mazmunga ega bo‘lishi mumkin. Natijada noaxloqiy va g‘ayriqonuniy xulq-atvor muhitiga tushib qolgan o‘smirda xulq og‘ishining kelib chiqishi uchun imkoniyat yaratiladi. Ota-onalarning “qahr-g‘azab” asosidagi munosabati bolalar va o‘smirlarda salbiy xarakter xislatlarining, xususan, qo‘rqoqlik, tobelik, asabiylik, hissiyotlarga beriluvchanlik va mustaqil tafakkurning sustligi kabilarning shakllanishiga olib keladi. Qo‘rqoq, tobe o‘smirlar birovlarining qistovi, zo‘rlashi natijasida turli xil g‘ayriqonuniy guruhlarga qo‘shilib ketadilar. Ulardagi asabiylik, qo‘zg‘aluvchanlik, hissiyotlarga beriluvchanlik xususiyatlari tez-tez nizoli vaziyatlarga duch kelishiga sabab bo‘ladi. Shuningdek, ulardagi mustaqil fikrlash layoqatining sustligi nizoli vaziyatlarning chigallashuviga, muammoli vaziyatlardan chiqib ketish yo‘llarini noto‘g‘ri qo‘llashga olib keladi. Natijada bunday vaziyatlarda o‘smir o‘zining yosh davri xususiyati va hayotiy tajribasizligi tufayli g‘ayriqonuniy harakatlarga qo‘l urishi mumkin. Oilada bolaga keragidan ortiq erkinlik berish ularni o‘z bilganicha ish tutishga, qilayotgan ishining to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini anglab yetmaslikka olib keladi. Ota-ona nazoratidan, tergashidan chetda qolgan bola ko‘ngli tusagan ishni qilishga odatlanadi. Bunday hatti-harakatlarning noqonuniyligini anglagunicha, kech bo‘lib qoladi.

Ota-onalarning farzandlari hayoti va faoliyati bilan qiziqmasliklari, ularni nazoratsiz qoldirishlari ko‘pincha o‘smirni yomon muhitga qo‘shilib qolishiga



sabab bo'ladi. Shu sababli, ota-ona farzandlarining, ayniqsa o'smirlik yoshi davridagi faoliyatlarini, bo'sh vaqtlarida nimalar bilan shug'ullanayotganliklarini doimiy ravishda nazorat qilib borishlari maqsadga muvofiqdir. Oilada ota-onalarning o'smirlarga nisbatan e'tiborsizliklari, tarbiya shunday bo'lishi kerak deb qarashlari bolalar va o'smirlarda xulq og'ishini kelib chiqishiga imkon yaratadi. Oilada ota-onalarning farzandlariga "mustaqil faoliyat yuritish" asosidagi munosabati ham ularda og'ishning kelib chiqishiga sabab bo'lganligi kuzatiladi. Demak, oilada o'smir-bolaga pozitiv, direktiv, avtoritar munosabatlarni me'yorida, o'tish davri xususitlarini hisobga olgan holda qo'llash ular xulqida ijobiy fazilatlarning shakllanishiga olib keladi.

Psixologlar o'smirlarda xulq og'ishining bir necha sabablarini ko'rsatib

o'tadilar, bular quyidagicha:

- qarovsizlik, boshpanasizlik;
- nosog'lom muhit;
- bolaning nazoratsizligi, o'z holiga tashlab qo'yish holatlari;
- o'smirning zararli odatlarga berilishi;
- ota-onaning jamiyat normalariga zid turmush tarzi;
- moddiy, maishiy shart-sharoitning etarli emasligi;
- ma'naviy qashshoqlik;
- kattalarning haddan ziyod qattiqqo'lligi, adolatsizlik;
- milliy qadriyatlardan uzoqlashish;



- ijtimoiy mehnat qilishdan yiroqlik;
- moddiy ahvolni yaxshilashga ehtiyoj sezmaslik;
- irsiyat va tashqi muhit h.k.lar.

Kuzatuvlarga qaraganda o'smirlarda xulq og'ishi, jinoiy harakatlarning sodir etilishi asosan, o'qish, mehnat bilan shug'ullanmaydigan, bekorchi yoshlar o'rtasida ko'proq kuzatilmoqda. Bolalarning sport, texnika, ijodiy ishlarga yetarlicha jalb qilinmayotganligining ham o'z sabablari bor: madaniy, ma'rifiy, ma'naviy sohalardan foydalanishning imkoniyati cheklanganligi, oila a'zolarining mehnatini qadrlamaslik, ularni tushunmaslik, ta'lim muassasasi bilan oila o'rtasida aloqaning sustligi, qiziqishning sustligi, ijtimoiy sust hayot tarzini xush ko'rishlik, mehnat qilish ko'nikmalarining yoshlikdan shakllanmaganligi, ta'lim-tarbiya, madaniy va ma'rifiy sohalarga nisbatan qarashlarining sayozligi, bolaning kelajagi haqida o'ylamasligi, yengil turmush tarziga odatlanganlik, bolaning nazoratsiz qolishi, bo'sh vaqtini to'g'ri taqsimlanmaganligi va h.k. O'smirlarda xulq og'ishi quyidagi omillar bilan xarakterlanadi.

Biologik omil: Bola organizmidagi noqulay fiziologik yoki anatomik xususiyatlar, uning ijtimoiy moslashuvini qiyinlashtiradi. Avloddan avlodga o'tuvchi aqliy rivojlanish, eshitish va ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar ona qornidayoq noto'g'ri ovqatlanish, onaning kasallanishi (jismoniy va psixik jarohatlar, surunkali yuqumli kasalliklari), ichkilikbozlik, chekishga ruju qo'yishi, irsiy kasalliklarning ta'sirida bo'ladilar;



- inson organizmiga ta'sir etuvchi psixo-fiziologik og'ir tashvishlar, janjalli vaziyatlar, atrof-muhitning kimyoviy tarkibi, energiyaning yangi turlari, somatik (yunon tilidan soma- tana degan ma'noni beradi ya'ni, organizmdagi psixikaga qarama-qarshi bo'lgan holat), allergik kasalliklari turlari sabab bo'ladi;

- Fiziologik (nutqda, tashqi qiyofadagi) nuqsonlar sababli atrofdagilar bilan munosabatda chekkaga chiqish, odamovilik kuzatiladi.

Psixik omil: Bola psixopatologiyasida haddan tashqari zo'riqish bilan ifodalanadi. Bu hulqiy og'ishganlik bolaning ruhiy xastalanganligi orqali vujudga keladi. Bunday bolalar turli psixologik ta'sirlarga o'ta sezgir, tibbiy-ijtimoiy rehabilitatsiyasiga muhtoj. Ularga nisbatan tarbiyaviy chora-tadbirlar ko'rilishi talab etiladi.

Ijtimoiy-pedagogik omillar: Oila va maktabdagi ijtimoiy tarbiyaning nuqsonlarida namoyon bo'ladi. Bola ta'lim standartlarini o'zlashtirmaganligi sababli maktab bilan aloqani uzishga harakat qiladi. O'smir yoshda maktabdan to'la bosh tortishga sabab bo'ladi.

Xulq og'ishi holatlarining uzluksiz ravishda o'sib borishi jamiyat oldiga ular bilan olib boriladigan ishlarning shakl va usullarini, texnologiyalarini ishlab chiqish vazifasini qo'yan. Deviant va delinkvent xulq-atvorli o'smirlar bilan ishlashning profilaktik va rehabilitatsion usullari nazariya va amaliyotda keng



tarqalgan. Profilaktika (oldini olish) – o‘smirlardagi ijtimoiy xulq og‘ishganligining turli ko‘rinishlariga sabab bo‘luvchi sharoitlardan ogohlantirish, ularni bartaraf etishga yo‘naltirilgan davlat, jamiyatning ijtimoiy-tibbiy va tashkiliy-tarbiyaviy chora-tadbirlarining yig‘indisidir. O‘smirlarda deviant xulq-atvorning oldini olishga qaratilgan bir necha yondashuvlari mavjud.

1. Axborotli yondoshuv Ommaviy axborot vositalari (matbuot, radio, televidenie), kino, teatr, badiiy adabiyot va boshqa san‘at asarlari orqali voyaga etmaganlarni ijtimoiy axloq normalari, ularning burch va majburiyatlari, huquqlaridan xabardor qilish.

2. Ijtimoiy-profilaktik yondoshuvning maqsadi – negativ holatlarning sabablari va sharoitlarini aniqlash, bartaraf etish, neytrallashtirishdan iborat. Voyaga yetmaganlar giyohvandlik moddalarini iste‘mol qilingani uchun jinoiy javogarlikka tortilishlarini, ichkilikbozlik va alkologizmning og‘ir ijtimoiy va psixonevrologik oqibatlarini anglamaydilar. Giyohvandlik har bir insonning shaxsiy ishi, faqat giyohvandlik moddalarini tarqatish jinoyat deb hisoblaydigan yoshlar ko‘p. O‘smirlar o‘rtasidagi ichkilikbozlik, giyohvandlik profilaktikasi muammosi ijtimoiy pedagogikada juda muhim.

3. Tibbiy-biologik yondoshuv. Sog‘ligida nuqsoni bo‘lgan o‘smir-yoshlar ma‘naviy-axloqiy me‘yorlarni buzishi, xulq og‘ishini namoyon qilishi tabiiy.



Ularga nisbatan tibbiy-profilaktik xarakterdagi faoliyat olib borish, ruhiy nosogʻlomlikni oʻz vaqtida aniqlash juda muhimdir. Bunday bola psixiatr mutaxassislar koʻrigidan oʻtkazilib, shunga muvofiq tibbiy davo choralari koʻrilishi lozim.

4. Ijtimoiy-pedagogik yondoshuvning mohiyati xulqida ogʻish holatlari kuzatilayotgan yoshlarning axloqiy-irodaviy xususiyatlarini tarbiyalashdan iborat. Oʻsmirda quyidagi xislatlarning shakllantirilishi ijtimoiy- pedagogning vazifasiga kiradi: Soʻzida turish, qilgan ishiga javobgarlik, jinoyatga boshlovchi, jamiyatga zarar yetkazuvchi illatlarga boʻlgan ,qiziqish va harakatlarini toʻxtatish, foydali mehnat bilan band qilish, qonuniy , puxta oʻylab chiqilgan maqsadlarni qoʻyishga oʻrgatish.
5. Sanksiya qoʻllashning mohiyati qonunni buzgan shaxsga nisbatan jinoiy jazo choralari qoʻllash.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYHATI:**

1. G.Q.Tolaganova, —Tarbiyasi qiyin oʻsmirlar|| Toshkeny;,2005. 65- bet.
2. Lombroso Cesare. Its Causes and Remedies. Boston, 1911 3. Entoni Giddens. Sosiologiya, toshkent 2012. 149-bet.
- 4 . B.M.Umarov.: psixologiya. toshkent 2012, 61-bet.
5. B.Sodiqov. —Tarbiyasi qiyin oʻsmirlar psixologiyasil|| Termiz.; 2003 yil
6. Bola va Zamon. 4/2007. 29-bet.